

ВАСИЛ КАРАГЪЗОВ

ИВАН ПОПИВАНОВ

Един от героите на революционното ни минало, слял в едно творчески пориви и борчески прояви, е и Васил Карагъзов. Насочвайки вниманието си към него, ние днес еднакво се вълнуваме от жизнената му съдба, от великите идеи, за които се бори и умира, а също и от стиховете, завещани от него — в тях личат принципите и позициите на човека, отдал всичко лично на народа и на партията.

Оформянето на личността е сложен и продължителен процес, свързан с въздействието на средата, с личните качества, с напрегнатите индивидуални усилия. Постепенно, чрез възходящо развитие, се изгражда светът на твореца и човека Васил Карагъзов, живял в бурно и тревожно време, изявил отрано честната си гражданска позиция, отношението си към несправедливостите и класовите противоречия на буржоазното общество.

Животът му е живот на пролетарий. Карагъзов израства при много тежки условия, в семейство, което има шест деца: — баща му е бил търговец, но се разорил и семейството търпи големи лишения.

Ценните качества на надарения момък проличават отрано. Като ученик в Ямбол, Стара Загора и Пловдив той чете непрекъснато, пръв е сред съучениците си; културните му интереси са богати и разностранни. Отрано започва да пише и стихове, първоначално посветени предимно на природата. Ентусиазмът му да учи не може да бъде прекъснен от нищо, въпреки че през цялото време на ученическите си години той търпи големи материални трудности. Няколко пъти ходи пеш от Пловдив до Ямбол и обратно. След завършване на средно образование постъпва учител в с. Дряново, Казълагачко (Елховско). Тук започва да работи вдъхновено за просветата на децата и на възрастните. Включва се в социалистическото движение, в учителската група „Пролетарий“. Както свидетелствува неговият приятел Георги Хлебаров, групата изработва план за агитация сред неорганизираните учители за разпространението на в. „Учителска борба“, за свикване на събрания и др.¹ Силно въздействие му оказва Боян Николов, който му дава брошури, говори му за пролетарската поезия и за творчеството на Полянов, насочва го да пише стихотворения за мъртешното положение на работническата класа. По примера на Полянов Васил Карагъзов създава творби за борбата на класата, сам ги recитира по клубовете на широките социалисти.

През 1908 г. поетът издава първата си стихосбирка „Пролетарски песни“. Тя бързо се разпространява и творбите в нея се учат наизуст, разпространяват се в цялата страна.

Същата година Карагъзов става учител в с. Борисово, Ямболско. По това време избухва стачка на железничарите от Източнокомпанската железопътна

¹ Недялко Месечков. Васил Карагъзов. С., 1974, с. 16.

линия, които са от различни народности. Васил Карагъзов им държи реч на френски език (по спомена на Георги Хлебаров) като вдъхновен оратор, изпълнен с искреност и спонтанна жажда за утвърждаване на истината. През 1909 г., събрал малко пари от учителствуването и със заеми, Васил Карагъзов заминава за Гренобъл на курсове за изучаване на френски език. Тук проявява изключителна упоритост, учи по 100—150 думи на ден, чете непрекъснато. Завършва шестмесечните курсове като първенец сред чужденците.

Във Франция той изучава прогресивните движения и особено марксизма, превежда „Интернационалът“ от Йожен Потие, слуша речи на Жан Жорес, за когото пише в едно писмо до бъдещата си жена: „Когато слушах Жорес, аз бях просто екзалтиран от неговия ораторски гений и от пламенното чувство, което той влагаше в речта си.“

След завръщането си от Франция постъпва на работа като учител по френски език първоначално в Карнобат, а след това — на 31 август 1910 г. — в Казанлък. Той вече е оформен с пролетарско съзнание, с марксистко разбиране за обществото.

Карагъзов става любим учител, който увлича и вдъхновява учениците си, подтиква ги към интензивен творчески труд. В създаденото „вечерно училище“ той чете лекциите по литература. Интересът, с който се посрещат, е извънредно голям. Силно впечатление прави на всички това, че Карагъзов разглежда социалните предпоставки на литературата. Както пише Иван Сарандев, „в постановката личи несъмнено плехановският подход към фактите на изкуството и съпоставена с тогавашното официално литературознание, не е могла да не направи впечатление.“²

В Казанлък поетът започва усилено да превежда — от френски и руски език: разкази от Мопасан, стихотворения от Брюсов, Балмонт и др. Взискателността му, прецизното му творческо отношение се проявяват и тук.

Една сурова школа за него е казармата в Казылагач. Тук той наблюдава мрачни картини. В писмата си до Иванка Манчева, с която по-късно се оженват, той разкрива мъчителните си впечатления и преживявания:

„Мила моя, днес умря още един войник, това са ненужна тълпа от скотове, която трябва да мре за слава и чест на измисленото „отечество“, а в същност за кефа и интересите на шпеа привилегирова̀ни сержанти, които притежават България.“

През 1912 г. излиза втората стихотворна книга на Карагъзов „Отронени листа“, успех за пролетарското ни творчество през епохата.

Зареждат се годините на войните. През Балканската война Карагъзов участва в 29-а дружина на 56-и полк, 11 дивизия. Преживява болките и разочарованията, мъчителните несподни и тревогите на военния живот. Преживява и голямо лично нещастие: трагично загива първата му дъщеричка Теменужка.

През 1914 г. Карагъзов отново е учител в Казанлък. Тук заедно с Тодор Павлов подготвят литературното списание „Слънце“.

През есента на 1915 г. избухва Първата световна война. Мобилизиран е и Васил Карагъзов. Настроенията му от това време са предадени в дневника му за военните години, изпълнен със светъл хуманизъм и вяра в щастливото бъдеще, с обич към обикновените трудови хора, принудени от империалистите да воюват един срещу друг, с омраза срещу насилието. Сменят се в тези „пътни бележки“ чувства на гняв и недоволство, на скръб и борческа непримиримост. Васил Карагъзов пише:

„Четох манифеста за обявяване войната на Сърбия, косвено и на съюзниците ѝ. „Думи, думи, думи!“ — отеква се тъжен стон от сърцето ми. Но какви страшни

² Иван Сарандев. Живот се дава за живо т. 1976, с. 14—15.

дела следват подир тия думи! Бродя като някой смахнат около палатката и гледам как войските, превили гръб под непосилно бреме, пъплят на върволице по върховете.“³

И още: „Сред неразтопена преспа в края на окопа лежи вкоченял труп: една ната ръка е отхвърлена над главата, другата е прибрана до кръста. Гърдите са заголени, краката боси, устните разкрити. Вместо очи — две сиви петна, които никога не ще се оживят от слънчев лъч. Върху срещната празна висота, през шосето, една наша батарея изпраща злокобни салюти към оная рядка дъбрава, която препречва хоризонта над планинския хребет.“⁴

Целият дневник е изпълнен с *експресивни картини*, характерни за едно лирическо виждане, проявяващо се и в подобни описания, които са изблик на непосредствени силни чувства и афекти, плод на кървящите рани на войната с нейните ужаси и жестокости. С голяма радост и надежда посреща Васил Карагьозов Великата октомврийска революция. Той възторжено я приветства:

По южните степи и голи полета
червена кръв тихо шурти!
О, царска Русийо, загивай проклета!
Привет вам, о, смели борци!

Войната и Октомврийската революция отварят очите на честните общественици и патриоти. Един от тях е Васил Карагьозов. Завърнал се в родината през 1919 г., той става учител в Ямбол. Тук се бори срещу отстъпниците в марксисткото движение, повежда борба и срещу социалдемократията, категорично скъсва с нея и преминава към Българската комунистическа партия. На 28 юли 1919 г. той и неговите другари публикуват „Позив към всички левичари, към всички истински борци в обединената „социалистическа“ партия.“ Позивът завършва с лозунгите:

„Да живее обединението на революционните работнически сили!

Да живее работническата комунистическа партия!

Да живее революцията!“

Същевременно Васил Карагьозов продължава да пише вдъхновени творби. През 1919 г. той написва либретото „Тайните на Вардар“, по което създава опера композиторът Йосиф Чешмеджиев. Тази „опера-скица“, както я нарича композиторът, се представя на ямболска сцена, в концертен вариант. Смисълът ѝ е с насоченост срещу класовите противоречия и предразсъдъци, с утвърждаване на честните борци за нов свят в лицето на главния герой Планински.

През есента на 1920 г. Васил Карагьозов се премества в София, където преподава френски език в Първа мъжка гимназия. Чете и работи с удивително трудолюбие. Изучава немски и английски език, води оживена кореспонденция с чужденци от Европа и Америка. Често в дома му на гости идват — както свидетелствува дъщеря му — Георги Бакалов, Тодор Павлов, проф. Александър Балабанов, маестро Атанасов и др.

През 1921 г. Карагьозов издава драмата си „Тайните на Вардар“. По това време той написва и друга драма „Двете царици“, както и детската пиеса „Вълшебните ягоди“, превежда „Мадам Бовари“ от Г. Флобер и др.

В София Васил Карагьозов се отдава и на активна партийна работа. Неговият ораторски дар се проявява на събрания и вечеринки. Както си спомня арх. Пецо Кантарджиев, Карагьозов е „един от най-ревностните пропагандисти при шурмовите бригади, които нашата десеторка провеждаше в покрайнините на Ючбунар. В предизборната агитация в столицата той участвуваше с целия си

³ В. Карагьозов. Кървави минзухари. Пловдив, 1970, с. 155.

⁴ Пак там, с. 168.

жарък темперамент: влизаше в горещи спорове с привържениците на буржоазните партии. . .“

Скоро се налага Васил Карагъзов да смени професията си, тъй като материалното положение на семейството е лошо, жена му е болна. Постъпва на работа в представителството на пишещи машини Адлер, където води кореспонденцията на френски и немски език. По-късно собственикът Георги Кабакчиев, който цени много работоспособността му, го прави директор. В представителството работи и запасният полковник Жостов, роднина на собственика, реакционер. Карагъзов често спори с него, като не крие комунистическите си идеи. Според твърдението на арх. Кантарджиев Жостов е главната причина за арестуването на Карагъзов през 1925 г.⁵

По време на тревожните дни на Септемврийското въстание и разгрома след него Васил Карагъзов е твърд и последователен в позициите си. Той е един от тези, които непрекъснато агитират за заздравяване на партийните организации. Полицията го следи и дебне. През април 1925 г. започват арести и жестоки преследвания. Един ден полицията нахлува и в дома на Карагъзов, прави обиск. В това време Карагъзов се укрива в дома на Йосиф Чешмеджиев. След това сам отива в полицейския участък, убеден, че е невинен. Йосиф Чешмеджиев пише по този повод в спомените си: „Васил често ми казваше: „Никому зло не съм сторил, никого не съм убил и няма защо да ме задържат в полицията.“ Неговата наивност и вяра в доброто начало на човека го пратиха в устата на вълка. Той не може да проумее, че достатъчно беше да си комунист, за да те унищожат.“

И наистина той бива задържан в IV полицейски участък заедно със стотици други арестувани. Същата участ като неговата имат и Гео Милев, Хр. Ясенов, Сергей Румянцев и др. Той прекарва известно време в Дирекцията на обществената безопасност, след това — в училище „Константин Фотинов“. През всичкото време Карагъзов се държи твърдо и с бодрост. Той нито за миг не се поколебава в идеите си, в позициите си. Ученолюбието му не го изоставя и при тежките условия на ареста — учи английски език по една граматика. Редят се мъчителни дни и нощи. . . Неизвестност и тормоз за арестуваните, непрекъснати разпити с мъчения, жестоки инквизиции. . .

Един ден, навечер, Васил Карагъзов заедно с още няколко арестувани е изведен. Казват им, че ги освобождават и ги водят до канцеларията да се разпишат, че са освободени. След това ги отправят към задния вход. По-нататък Васил Карагъзов, както и другарите му, безследно изчезват. Напразно близките им ги търсят. Отговарят им, че са освободени. . .

В. „Пладне“ през 1931 г. (бр. 913, 25 ноември) пише:

„20 май 1925 г. Сутринта свидни рожби питат за татко си. Носят му дрехи, понеже предния ден бе съобщено, че следствието не е установило нищо за него — ще го освободят.

— Деца, татко ви е освободен снощи. Вижте къде се е разписал за освобождаването му.

И на децата се посочва книгата, в която виждат подписа на татко си. Малките радостно се връщат в къщи, за да го сварят у дома.

Но уви!

Васил Карагъзов действително на 9 май вечерта е бил освободен, но освободен от. . . земния живот. . .

— Свободни сте, господа, недейте излиза по булеварда, заварден е от полиция.

Групата се завръща от главния вход.

⁵ Вж. Недялко Месечков. Васил Карагъзов, с. 81.

— По-спокойно ще си отидете от задния вход на училището.

И те: Васил Карагъзов, д-р Иванов, две студентки и други радостно излизат.

Но при този злокобен изход, излизайки един по един, върху всеки хвърлят чувал на главата му и няколко чифта ръце здраво стискат шията. . . Никакъв вик. . .

— — — — —
Погубиха го!“

Един месец по-късно за същата жестока разправа пише и в „Утро“ (бр. 8710, 25 дек. 1931 г.):

„Учителят Васил Карагъзов бива задържан в училище „Фотинов“. Няма никаква вина. Освобождават го. Накарват го да се разпише в книгата, че е освободен, и след това да излезе от една врата. Там четири здрави ръце хвърлят над главата му един чувал и днес все още невръстните му деца търсят баща си.“

Както се установи в наше време, екзекуциите са били извършвани чрез удушване с въже или чрез разстрелване с pistolети.

Във в. „Работническо дело“ от 30 септември 1954 г. се описват подробно разкритията около тези трагедии: „Екзекуциите на жертвите са ставали нощно време чрез удушване с въже. . . Те били докарвани поединично в полуосветеното помещение, предназначено за екзекуция, където са били заставяни да седнат на стол, под предлог, че ще им се води разпит. Палачите хвърляли на шията им въжена примка и я дърпали, докато жертвата издъхне. В някои казарми избиванията са ставали и чрез разстрел с pistolет. За да заглушат изстрелите, убийците са оставяли наблизо камион с включен мотор. . .“

Така на 35 години бива прекъснат светлият и възторжен жизнен път на поета и революционера, творческото му вдъхновение и неизмеримата му обич към народа и към трудовите хора. Във второ действие на драмата „Тайните на Вардар“ чрез думите на Планински поетът говори:

Жив, презирах аз смъртта;
мъртъв — любя пак живота.
И след мъки на Голгота
полетял бих по света;
полетял бих с устрем смел
не за кървава отплата,
а за истината свята —
вечно окован оrel.

В тези стихове се крие *веруюто на поета*, което е жизнена позиция и на много революционери. Васил Карагъзов презря смъртта, защото безкрайно обичаше живота. Тази негова любов не може да прекъсне и смъртта. Тя остава в неговото творчество, в неговото вдъхновение. Тя е израз на съкровения му порив, на богатата му душевност, на несъкрушимата му вяра в победния ход на комунистическото дело.

В творчеството на Карагъзов, в жизнените му прояви се очертава неговата личност, която е рядко възвишена и светла. В нея прелива човешка етичност и чистота на помислите в противовес на користта и дребнавостите. Съвременниците свидетелствуват за принципността му, за честното му слово, за честните му дела. Между облика на поета, който носи в сърцето си светли идеали, и на общественика и човека няма никаква разлика, а наблюдаваме пълно покритие. За това свидетелствуват спомените на Тодор Павлов, който разкрива обаянието и чистотата на човека и поета.

„Запазил съм завинаги чудни спомени, пише той, за дружбата ни с Васил като учител в Казанлък, а по-късно в София като боеви редници на Партията.

Трогвали са ме светлите му башински чувства и съм черпил сили и вдъхновение от стиховете му.

Васил Карагъзов падна заедно с най-чистите и най-светлите синове на народа, които фашизмът покоси в стремежа си да унищожи Комунистическата партия.

Напразно! „Творческото слънце“, в което вярваше поетът, слънцето на комунизма днес ярко сияе.“⁶

Всячки, които са го познавали, с възхита и преклонение говорят за редките му качества на човек, за благородството му, за себеприщанието му, за хуманното му сърце — в тежките години на борбата тези качества са се проявявали още по-ярко и са присъщи на почти всички големи наши революционери. С голямо обаяние се ползува поетът там, където е живял и работил, най-вече в родния му край — град Ямбол.

Има хора, за които е необходимо да се говори продължително, за да бъдат характеризирани. За Васил Карагъзов това не се налага. В неговия облик няма никакви неясни или усложнени неща. Той може да се характеризира само с няколко думи: сърдечен поет, пламенен патриот, скромен и честен труженик на партията, възторжен революционер, вдъхновен и безкористен народен учител. Целият му изпълнен с трудности и лишения живот, упоритата му и непреклонна воля, насочена към усъвършенстване и интелектуално обогатяване в полза на народа, смъртта му на герой, както и литературните му творби представляват едно неразделно единство, цялостна съвкупност.

Мнозина от тези, които са го познавали, говорят за учителя Васил Карагъзов — истински пример на творческо горене в преподаването, във възпитанието на младите. Общественикът Димитър Димов пише: „Като сега си спомням как край него се събираха десетки ученици и слушаха неговите наставления, каква радост ги обземаше, когато той им посочваше не само правотата на техните искания, но и погрешността на някои от тях.

А какъв учител беше Васил Карагъзов! Може да си бил слаб ученик по преподавания от него предмет (френски език), но не можеш да се откъснеш от урока, защото никой не можеше да разказва по-хубаво от него за представителите на френската литература.

За нас, комсомолците-ученици, Карагъзов също беше обичан учител и другар. Той искрено се радваше, че неговите ученици са прегърнали освободителното дело на работническата класа, но много се огорчаваше, когато комсомолец се явеше с неподготвен урок. За него званието „комсомолец“ беше несъвместимо с „лош ученик“.

Един чист идеализъм, една светла струя на доброта и хуманност обляхва всички жизнени прояви, всички произведения на Васил Карагъзов. Не само героичната му саможертва, но и целият му живот на борец и творец са пример на достойно изпълнен граждански дълг, пронизани са от разбирането за високата мисия на поета, за необходимостта от последователност и извисеност на неговите импулси и действия.

Всячки тези черти на комуниста Васил Карагъзов откриваме и в неговата поезия. Днес много неща в нея ни звучат неубедително. Тази поезия носи белезите на ранното пролетарско творчество. Образите са свързани с известни елементи на абстрактна фразеология. Но винаги в сърцевината личи искреност и дълбока убеденост на емоциите и идеите. Днес ние с един нов, извисен подход преценяваме това дело, което за времето си е играло голяма положителна роля. То е един поврат в развитието на литературата ни, един начален опит да се по-

⁶ Предговор към „Кървави минзухари“, с. 9.

търсят нови, по-богати принципи и образи, да се осмислят от историческа гледна точка жизнените процеси във връзка с марксистката идеология, да се потърсят нови пътища както за обществото, така и за творчеството.

* * *

Светли пориви, вдъхновени помисли и чувства, велики идеали, благородни подбуди — такава е атмосферата на художествените образи в творчеството на нашите *първи пролетарски поети*. От тях ние спираме вниманието си предимно на Димитър Полянов, който има историческата заслуга, че пръв издигна знамето на новите идеологически принципи в своята поезия, пръв потърси подстъп към отразяване на съществени и ярки жизнени явления, насочващи към революционното развитие, към вълнуващото предчувствие за бури и конфликти. Но има и други творци, които са с не по-малко заслуги за проправяне на пътя към голямата революционна поезия на Христо Смирненски, за пълноценното оформяне на социалистическия реализъм в нашата литература. Тяхното творчество е преход, в много отношения е подготовка на почвата; но в него вече кълни и зърно — новото зърно на непознат художествен метод и на свършено различна от предишната проблематика, на нова стилистика и духовна сфера, в която има и красота, и сила, и правда.

Днес, когато говорим за *генезиса на социалистическия реализъм* в литературата ни, когато анализираме ярките и внушителни художествени образи на Христо Ясенов и Христо Смирненски, ние не може да пренебрегваме опита на скромните и безпредино предани труженици на перото, които не притежават дарбата на най-ярките ни революционни поети, но са целеустремени, монолитни, непосредствени и мощни с искреното си участие, с присъствието си на директни творци, проправящи пътината, атакуващи рутината, баналността, консервативността. В техните способности, в тяхната поетика, в идейно-образната им система виждаме много елементи, които имат допирни точки с естетическия подход на зрялата социалистическо-реалистическа лирика. Поезията им внушително и мощно пропагандира революционните марксистки идеи и въздействието ѝ е голямо в определения исторически момент. Днес в нея виждаме много елементи, които са остарели — и по езиково изграждане, и по образност, и по атмосфера. Но има и нещо силно и хубаво — то е свързано с чистотата и непреднамереността на чувствата, с дълбоката вътрешна убеденост.

Тези наши констатации несъмнено се отнасят в известна степен и за Васил Карагьозов. Би било неправилно днес да идеализираме облика му на творец. Но и в това, което е постигнато от него, има творчески ценности, има отпечатък на една оригинална и ярка личност, раздала себе си за благото на обществото. Неговото дело нерядко е било в сянката на Поляновата поезия, а това е несправедливо и едностранчиво. Вярно е, че Димитър Полянов е оказал известно влияние върху по-младия си събрат в лириката, но това влияние съвсем не е така всеобхватно, както някои си го представят. Ако съпоставим творчеството на двамата наши пролетарски поети, ще видим сходни елементи и в езика, и в структурата, и в концепциите. Те обаче не могат да се обяснят само с едностранно влияние, още по-малко — с подражание. Въпросът е много по-сложен. Значение за поетиката на нашите пролетарски творци имат и други фактори: въздействие у нас оказват и творбите на мнозина руски поети от втората половина на миналия век, както и на мнозина пролетарски поети в Русия. През онази епоха голямо влияние има социалният сантиментализъм на Надсон, на Ада Негри и на други автори. В сборника „Лъчите на поезията“, който Георги Бакалов съставя, има много подобни творби. Значение за своеобразната алегоричност с прогресивна насоченост има и творчеството на прогресивни френски поети, която и двамата наши пролетарски поети са чели в оригинал. Много популярни

в преводи — руски и френски — са и творбите на други поети-социалисти от втората половина на миналия век като Веерт. Цялата тази художествена практика, повече или по-малко, пряко или косвено, въздейства и у нас, като творческият опит се преосмисля във връзка с националните ни творчески традиции, във връзка с народността специфика и господстващите вкусове.

Димитър Полянов има няколко силни творби със социалистическа идеяност и насоченост, които на времето, както е известно, са били посрещнати от прогресивните среди у нас като нещо ново, различно от известното дотогава. В сравнение с Карагьозов той е по-богат интелектуално, по-внушителен и целенасочен; но същевременно той е и по-рационален, у него по-определено изпъква елементът на конструиране и на преднамерено осмисляне, характерен за алогичността. Васил Карагьозов е *по-емоционален*.

Подобни особености се наблюдават още в ранните творби на Карагьозов, в които личи сравнително най-определено влиянието на Полянов — например в стихотворението „Синът на Ваала“, добило на времето голяма известност. Ето първите две строфи:

Рабите бяха много, а той бе сал един —
Вааловий законен и първороден син.
Във цялата околност, по цялата държава
се носеше гръмовно победната му слава.
Той беше горд със злато, опиянен от мощ
и тънеше във леност, разврат и във разкош.
Навред около него: в полята неизмерни,
по върховете снежни и рудниците черни
работеше безспирно страдалният народ,
потънал в отчаяние, нерадостен живот.

Рабите бяха много, защото са раби!
Те гинеха в лишения и яростни борби.
За тях небето беше навъсено, студено,
за тях не бе изгряло още слънцето засмено,
за тях не съществува звънливий птичи глас,
нито желан'я тайни, ни жажда, нито страст.
Заети в своите грижи, те бяха слепи, глухи.
Сърцата бяха празни, а пък очите — сухи.
Гладът убил бе всичко: и чувства, и любов,
останал беше само един живот суров.

В тези стихове, както и в цялото стихотворение, виждаме богати емоционални нюанси. Чувства се лирическото отношение на автора, който пряко е заинтересован от съдбата на хората, който дълбоко се вълнува и съпреживява. И тук е силата му. Но тук са и някои слабости на изграждането. Защото емоционалността у него е свързана с известни нотки на сантиментализъм, присъщ на онези епоха, с елементи на мелодраматизъм. Самият Карагьозов в едно свое писмо говори за първата си стихосбирка „Пролетарски песни“ (1908), че песните в нея „са до голяма степен наивни“. Тук виждаме да се проявява много характерната за поета скромност и самовизискателност; самото изказване е направено по повод известията за голямата популярност на песните му, декламирани по клубове в страната — като противодействащ уравновесяващ елемент, предпазващ от самоизтъкване или възгордяване.

Ние не можем да не анализираме с конкретно-исторически подход това емоционално пресилване, за нас то не е необяснимо. Но тук има нещо много важно. Още от първите творби на поета личи една *близост със символистичната поетика* (при напълно различна насоченост в идейността и духовността!). И това е

по времето, когато у нас символизмът едва се е оформял. Очевидно е, че влиянието оказват повече френски и руски символисти, отколкото нашите. В развитието на Карагъзов тази линия остава трайна.

С право Чавдар Добрев пише за Карагъзов:

„От алегоричните образи той все по-често преминава към изкуството на символа като чрез съответен рефрен или поанта, разтърсва или разрушава мировгледните му устои и го трансформира, преработва, преосмисля от нова идейно-класова гледна точка.

Такова е стихотворението „Топлият дъх на пролетта“, където типичната за символистическата естетика християнска символика се „провокира“ и „обезсмисля“ в последния куплет с визията за възможността „мъртвий труп“ да стане „Лъч, да бъде „Бог“, а животът и светът да бъдат „освежени от хиляди потоци“. В „Есенна песен“ се използва широко лексическият реквизит на символизма: листопад, кипариси, гроб, в който лежат герои, есенни рози, кръвта, що пламее, безотрадната душа и т. н. И само в няколко слова, използвани като контрапункт: „правда“, „нова мощ“, се съдържа вече новата идейна позиция към светогледните основи на символизма.“⁷

Наблюдаваме сложен процес с парадоксалното „потопяване“ в поетиката на символизма или в някои нейни частични аспекти, от една страна, и с дискредитирането ѝ, превъзможването ѝ, конфронтирането ѝ, от друга страна. Васил Карагъзов съзнателно се стреми да атакува позициите на символистичната естетика, които му са чужди. Той е абсолютен противник на индивидуалистичното изолиране на субективистичните приумици, характерни за принципите на символизма като теория и практика. В същото време естетическата образна система с богатството на емоциите, с музикалността и особената езикова структура оказват известно влияние върху Карагъзов, както по-късно и върху Смирненски. Към това го насочват и големите руски поети, особено Брюсов и Балмонт, които В. Карагъзов превежда.

Оттук и някои сходства — Смирненски като поет е по-близък до Карагъзов, отколкото до Полянов. Разбира се, би било пресилено и необосновано да говорим за влияние, още повече, че степента на дарбите е различна. Но не можем да отменим някои близки образи, езикови сходства. Пролетарската ния поезия търси подход, брод. Новото идейно съдържание трябва да намери своя художествен израз. Търсенията са многообразни. Влиянията са не само от поезията на прогресивните лирици на миналия век, на първото десетилетие от нашия век, но често пъти те се промъкват и от публицистиката, от разговорите, от докладите и клубовите дори, от цялостната атмосфера на борческата нагласа.

Интересен е например обликът на стихотворението „Подземен бунт“, което Карагъзов е написал още в 1908 г. Външно то има прилики с „Въглекопач“ на Смирненски. В същност обаче няма нищо чудно, че двама поети с марксистки светоглед, напълно самостоятелно и независимо един към друг, са се насочили към изобразяване на рудници, които при това са и символ на вековните страдания, на невежеството и злото в класовото общество. По-специално Карагъзов интересно говори за „подземята влажни“, за „прегърбени, измъчени тела“, за „рудниците черни“, за хората, които „нешастни, гладни, те бяхтех земаща с търнокопи, дълбаеха. . . и сякаш всеки удар се вливаше във клетите сърца. . .“ И сто, че внезапно „там падна лъч, небесен лъч свещен — една искра от слънцето могъщо, една искра от разума. . .“ И хората чувствуват, че „време е да бликне безкрайна мълч в болните сърца, да се изправят сухите лица и всеки роб като гигант да викне. . .“

Ако сравним двете стихотворения, ще проличи майсторството на Смирненски да синтезира, да осмисля с вкус художествено образите, без многословност

⁷ Чавдар Добрев. Планета на свободата. С., 1978, с. 48—49.

и пресилване на емоционалността, без фразеологична усложненост и реторика от този тип, който граничи с шаблонността.

Интересни са и други примери от подобен род. В сборките „Отронени листа“ (1912) е отпечатано стихотворението „Буреносци“ — ето първата строфа:

Рано ний зреем: парии бедни,
още от люлка, хранени с кърви,
с сълзи поени, на пир последни,
рано ний зреем и гинеме първи!

В стихотворението „Другарска песен“ (от „Пролетарски песни“, 1908) има такива стихове:

И пак полетяхме сред бури и вихри...
Летете, о, братя! Летете, герои!

Разбира се, в подобни случаи не може да се прави капитал от подобни текстурални близости и съвпадения, които може да са и съвършено случайни и независими едно от друго, но несъмнено е, че в духа на пролетарската ни поезия от онова време има нещо ярко и силно, което остава трайно с въздействието си и в по-късната ни лирика при оформянето на социалистическия реализъм в литературата ни.

* * *

Васил Карагьозов загина в борбата още съвсем млад, в разцвета на творческите си сили, фашизмът го погуби. Той загина, преди да разгърне напълно своите възможности в областта на литературата и изкуството. Ала това, което вече бе създал, показва ясно самобитността на дарбата му. Делото му в оная епоха е един малък подвиг. Да си припомним само колцина са били тогава поетите-комунисти у нас, колцина са отразили със средствата на художественото слово великата борба на трудещите се за свобода и хляб, за ново социалистическо общество.

Били са само отделни единици.

В цялото свое творчество поетът е последователен и непреклонен. У него няма колебания, няма съмнения в правотата на делото, на идеалите, в името на които се води борбата. Той твърдо вярва в тях, готов е да отдаде всичко лично за възтържествуването на социализма и комунизма — и наистина отдава себе си, таланта си, душата си.

Далеч от модното, маниерното, самоцелно красивото — този е следваният още от първите стъпки друм. В годините, когато у нас се ширят декадентски и индивидуалистични теории, когато се проповядва „чисто изкуство“ с прелестта на самоцелните духовни ценности, когато мнозина наши творци се самоизолират в пасивен бунт или се опиват от мелодични съзвучия, Карагьозов търси други непреходни ценности, върви по неоттъпкани пътища, насочва се към отразяване на бурите в живота, на драстичните социални и класови конфликти, на революционните катаклизми и импулси. Сближава се с трудовите маси, вслушва се в техния разнobaгрен, богат на тонове глас, с авторитетната им и твърда дума, в която вече има предчувствие за утрешната съкрушителна изява.

Бляновете на поета никога не са капризна игра на перото, не са проява на волна фантазия. В стиховете си той зове за борба, а в обикновения си живот на гражданин сам воюва, руши старите кумири, организира работниците за революцията. Неговата съвест на поет и човек го води в първите редици на пролетарските битки, той е участник, и то активен, в бойните групи на партията. Всичко това придава особен облик на стиховете му, потвърждава тяхната съдържателна стабилност, отдалечава се от книжното, съчиненото, ограничено литературното. Живот и творчество се сливат органично в едно цяло.

В идейно-естетическите позиции на поета виждаме две основни линии: в едната се говори с протестни чувства и борческа непримиримост, в другата се изразява дълбоко съчувствие към страданията и болките на трудовите хора в капиталистическия свят — за техните потиснати копнежи, за неосъществените им мечти, за напразните им очаквания и неизявени възможности. Двете линии в творчеството на поета са неотделимо свързани и осмислени. Още в началните си стихове Васил Карагьозов показва в конкретни образи мъчителното положение на експлоатираните: „една ръка желязна, надвесена и тежка“ ги притиска с безпощадна мощ. Надеждата в „Пролетарският бог“, който ще помогне на онеправданите, ще създаде борци, разгромяващи оковите, е прозрение за бъдещето, изпълнено с оптимистична струя, с вяра в народните сили. Още в тези начални стихове на поета няма еднозвучност — преливат се различни тоналности и емоционални пластове. Сложно се преплитат елегичните нотки, често преминаващи във временно отчаяние поради безразличието и бездушието на мнозина, с борческите призови, изразени реторично и декларативно или пък с отвлечени образи, в които има намеци и полутонове, алегии и символи — но всичко това е насочено към едно ново революционно верую. Твърдо и категорично се утвърждава необходимостта от революционно преустройство на обществото, от реализиране на социална справедливост.

Абстрактността — частична или по-цялостна — е изобщо характерна за пролетарската поезия в зората на социалистическото изкуство. Причината е в диренето на нов художествен израз, в липсата на творчески опит, както и в жизнените предпоставки, при които няма конкретни революционни задачи. Но причината е и в противодействащите условия на капиталистическото общество, което се стреми да потисне, да погуби, да изличи тези огнени идеи.

В ред случаи Карагьозов напуска мъглявината на алегоричните образи с отвлечен смисъл и под влиянието на натрапващи се на вниманието и актуални борчески прояви създава правдиви реалистични картини на устремите и на временните поражения при незагасналите пориви за борба. В стихотворението „Стачката на железничарите“ изпква силата на „черния работник“, чрез труда на когото се раждат мисъл и живот. От частните прояви с логични и емоционално обогатени преходи убедително се преминава към набелязване на основните задачи за коренно преобразяване на обществото и за промяна в същността на несправедливия строй. В това стихотворение определено личи известно влияние от Полянов — има нещо общо в основния образ на влака и замисления пазач на поста си. В стихотворението се говори и за това „омразно общество на подлост и разврат“ — прозвучават нотки-отгласи от поезията на Ботев. Творбата е отпечатана в сборката „Отронени листа“. В нея има образни решения, мотиви, които са основни за революционната поезия и по-късно Смирненски с богатство на инвенцията и високохудожествено майсторство също така ги развива. Например:

— И туй съм аз! — извика гордо черният работник.

— И туй съм аз, презреният човек,
ще работя и ден, и нощ от век на век! —
това е мойта сила, мойта пот,
които раждат мисъл и живот.

Но що съм аз? Що сме ние всички?

Къде потъва нашият огнен труд?

Ний носим толкоз жито, а сме гладни,
ний носим платове... и зъзнем пак от студ,
и пак сме безотрадни!

— — — — —

Елате с мене, мили братя!
Вий всички, що сте бедни и презрени,
възври, плебейска кръв!

В подобни стихове съжителствуват в едно неотделимо цяло искреното чувство с инерцията на фразеологията, която на времето не е изглеждала така шаблонна, както ни звучи днес; също — дълбокото убеждение, кръвната заинтересованост с известен наивитет на мисловното изграждане, основаващ се на безпределната вяра в идеалите и в нравствената същност на човека, в унищожаването на злото, в резкия водораздел между мрака и светлината. Тук всичко в отношението към бъдещето е ясно и просто, категорично определено и убедително — няма трудности, няма сложни проблеми, няма неразрешими дилеми — и това внушава, убеждава, действа завладяващо.

Най-силно се изявява дарбата на поета в тези стихове, които са по-кратки и синтезирани, със сентенции и оригинални контрастни представи. Тодор Павлов посочва следните стихове, които разкриват творческите позиции и веруюто на поета:⁸

...Перото трябва да е потопено
в отровна злъч и нервен сок:
сърцето за живота е родено —
и там е изворът дълбок
на творческият нектар.
Гореща кръв се лей за правда само,
живот се дава за живот
и свобода се иска със желязо,
и само с бунт строшава се хомот!

Също така Тодор Павлов положително се отзовава за антивоенните стихотворения на Васил Карагьозов в циклите „На война“ и „Трепети и сълзи“

Засилени мрачни краски, миньорни тонове, картини на разорение и ужаси — това са най-съществените елементи, които характеризират военните стихотворения на поета, преминал през барута и кървите на трите разорителни войни. И тук сърцето му трепти с болките и тревогите на хората от народа. За лирическият герой войната е бедствие за бедняците: той с възмущение и протестно чувство говори за охолството на богатите, за които войната е желана и необходима. В съгъстените тонове на лиричния поток често емоционалното напрежение преминава в саркастична и язвителна експресивност. Отрицанието на войната от активни революционни позиции е свързано с разбиране за зародишите на борческото начало, именно сред разоренията и смъртта. Поетът жадува мир и братство, спокойно щастие за своя народ и за човечеството (стихотворението „Изпод земята“).

Особено изразителни са стихотворенията на Карагьозов, в които изказва отрицателното си отношение към империалистическите войни, към империалистите, които си играят със съдбата на трудовете хора, смятат ги за „безропотна играчка“, пращат ги „на кървав бой — да мрат“. Искрено и силно, макар и драстично, звучи финалът на стихотворението, където поетът заклеява властниците и империалистическите хищници, като им поднася „кървавата хранка“ на народното презрение, излязла от „смазаните ни гърди“...

* * *

И при най-кошмарните видения за ужаси и несправедливости по време на войната или в противоречията на класовото общество нито за миг не заглъхва

⁸ Предговор към „Кървави минзухари“, с. 8.

борческата поривност на поета. Елементи от нея се наблюдават почти във всяко негово стихотворение и това създава еднообразие в тоналността и разработените мотиви. Излязъл жив от пожарищата и пепелищата, Карагъзов дълго ще пази у себе си жив спомена за преживените страдания на хиляди хора. Впечатленията като комплекс ще тегнат в съзнанието му и той неведнъж ще се стреми да им намери израз — както е и в лиричната драма „Тайните на Вардар“, изпълнена с романтични видения, съчетала компоненти на баладата и елегията. Загиналият и погълнат от водите на Вардар момък отрича личното щастие и мечтае за продължение на борбата до пълното унищожение на злото и на крещящите несправедливости в капиталистическото общество.

Драматичното творчество на Васил Карагъзов, по-специално издадената драма „Тайните на Вардар“, показва силен акцент към *лирическото начало*. Голяма част от монологичните и диалогичните форми в драмата по същество са близки до стихотворните творби, написани в първо лице единствено число и показващи веруето на поета, неговите позиции. От значение за лирическия облик е и фактът, че драмата е написана в стихове. Този облик е особено силен в моментите, където се представят положителните герои, където се набляга на етичното начало, както е в рисуваните отношения между Свежена и Планински. Тези особености са във връзка и с първоначалния замисъл на поета, с началния вариант, предназначен за либрето на опера. От подобен характер е и драматическият възел на пиесата, при който са полюсирани изявите на положителното и отрицателното, на светлото и грозното, доведени до абсолютизирани форми.

В композиционното изграждане на творбата наблюдаваме своеобразен тематичен преход, при който от непосредственото реално изображение се преминава към легендарно-романтични и фантастични образи, също така подходящи за оперно представяне — с русалки, удавници, хор от русалки, царицата на Вардар. Тук изпъкват подчертани емоционални елементи, в традиционен стил, при които се прославя силата на любовта и верността, чистотата на чувствата, с извисяване на борческото начало, с оптимистичната последователност и твърдост на изявите, намерило най-пълнен израз в характерния за Карагъзов монолог на Планински, започващ с думите: „Жив презирах аз смъртта, мъртъв, любя пак живота.“ Антирезите са израз не на колебание или раздвоение, а на жизнена устойчивост и конфликтно драматично напрежение, със запазване на вътрешната стабилност и силата на изживяването. В структурата на драмата „Тайните на Вардар“ силните моменти, верните характеристики и правдивите идеи се примесват с мелодраматични изблици, които намират своята най-пълна изява във финала на драмата със смъртта на Свежена, която идва като възмездие.

Иван Сарандев пише: „Тайните на Вардар“ не е антивоенна драма и други са творческите намерения и претенции на нейния автор: това е апотеоз на безграничната човешка воля и духовна чистота, на действителното начало у човека, което единствено го съприкосновава с безсмъртието, с нетленното. Планински забележително точно е изразил идеята на автора с крилатите думи, които с пълно основание могат да се отнесат преди всичко към него самия: „По-добре живот в смъртта, отколкото смърт в живота. . .“ В последната картина на трето действие Планински още веднъж заявява копнежа си за борба, за активни действия:

Но пак, но пак — кат демон същи —
в света ще бродя — зарад мът;
и с вас бунтари всемогъщи,
разпнат — ще страдам аз на кръст.
И пак възкръснал ще се върна,
борци по слънчевия друм —
с възторг духа ви да обгърна
в часа на вихрения шурм!“⁹

⁹ Иван Сарандев. Живот се дава за живот, с. 62.

Всичко това е много вярно и хубаво анализирано. Но несъмнено е и друго — че в подтекста на драмата има много антивоенни настроения, на места намерили по-определен израз, а другаде завоалирани поради времето, когато е създавана творбата. Виждаме богатство на идеи, които сложно насочват към принципните конфликтни обществени стълкновения, към мисленето и чувствуването на прогресивните хора, към проблемите на социалното и на личното битие, с необходимостта от преосмисляне на ценностите, от критична характеристика на отрицателното в буржоазния бит и в буржоазните отношения.

В литературното наследство на Васил Карагьозов наблюдаваме успешно насочване и към други жанрове форми — към *художествено-документалната проза*. Това също така е *лирична проза* с много експресивни елементи; тук също се чувствава поетът, който е основно изявен като натюрел и специфична творческа дарба във всичко, създадено от автора. В това отношение изпъкват „пътните бележки“ с елементи на дневник „От Мармара до Шар“, а също така и неговите писма. Те са не само забележителен документ за времето и неговите пориви, но са и художествени творби — с много естетически качества, завършващи и дооформящи ни представата за писателя, показващи, че ако не беше преждевременната му смърт, той би могъл да се развие ярко положително и в тази насока.

В сравнение с останалото творчество на писателя пътните бележки са написани по-уравновесено, външно спокойно, със стабилно конструиране. В подтекста обаче са наситени с много чувства. Прави впечатление смяната на естетически пластове с рисуване на трагедийното, с насочване към любопитното, към комичното, към прекрасното в изявите на хората. Впечатленията са пъстри и колоритни. В тях се рисуват скици с народностен облик, представя се природата — с живост и игривост се описват преходите в нея. Повествованието е просто, непреднамерено, сърдечно. Поетизациите се промъкват частично — след „изумрудни“ вълни и *грациозната Крива река*“ (курс. м.) се говори по следния непринуден и привличащ начин: „Белобрад дядо, приседнал на дебел пън край своя воденичен улей, продава стипчиви киселици — по грош оката. Скръцат колите, трака воденичката, а дядото събира български рупчета в окъсани потурки. Изведнъж във воденичката бодро изкукуригва скрит петел. — Дядо, твоят петел по сръбски ли пее или по български? — Е, па булгарски пее, чадо! — отговаря хитрият старец, не преставайки да тегли със своите допотопни везни. Пъргава планинка се спуска като сърна от стръмната урва, за да отърве своята непослушна крава от обзоните „джелепи“. Две бабички, приседнали до бели гюмчета, подканят с прясно мляко морните войници — канче за гологанче. Гърми реката, трака воденичката, скръцат колята.“¹⁰

В тези изображения, както и в много други, при които се сменя пъстра гама от човешки преживявания и настроения, личи перото на даровития художник. Визуалността при изобразяването е в съчетание с осмисленост и емоционален подтекст. В основата на повествованието личи идейното отношение на автора с неговия хуманизъм, с подчертаното му внимание към страдащите, с протеста му срещу войната, която носи болки и нещастия за хората. Подобни творчески и идейни аспекти се наблюдават и в *епистоларната проза* на Карагьозов. Тя, разбира се, не е създавана със специални художествени задачи. Но безспорно значение има влиянието на епохата, при която писането на писма е от особена важност, със спонтанен творчески характер. Толкова повече това се отнася за делото на един поет, налагащ своя отпечатък като темперамент, светоглед и емоционално реагиране, при различни жизнени аспекти. Най-значителни в това отношение са писмата от казармата с разкриване на лично съпричастие към

¹⁰ Васил Карагьозов, *Кървави миззухари*, с. 158.

трагичното и мъчителното, с изява на съкровено отношение към онеправданите, с активна позиция на противодействие срещу „представителите на капитала и милитаризма“¹¹.

Не само в писмата и пътните бележки, но и в цялото творчество на Васил Карагъзов виждаме събрани в едно като в цялостна енциклопедия тези настроения, мисли, пориви, тези идеи и човешки позиции, които са характерни за пролетарското движение от началото на века до времето след Първата световна война — с революционните принципи, с отношението към властта и капиталистическата държава, с разбирането за бъдещето на родината и на света, с вярата в победата на комунистическото дело, в щастливото бъдеще на народа. В тези принципи намира израз и патриотизмът на Карагъзов, който безкрайно обича всичко родно, на първо място трудовите хора. Пряко той говори против „измисленото отечество“ и тази негова позиция не е случайна, тя е израз на схващанията и разбиранията на нашите социалисти в периода на войните. Тук се крие пълно отрицание на империалистичната политика, на официалните патриотарски и шовинистични кръгове у нас, на експлоатацията и безправията в буржоазната държава. Същевременно цялото творчество на Васил Карагъзов утвърждава прогресивния път на пролетариата, на трудовите хора в родината ни, на народа с неговите най-пълноценни творчески и борчески изяви.

Васил Карагъзов загива в момент, когато навлиза в творческа зрелост. Последните му творби показват търсения на нови пътища, по-задълбочено осмисляне и обогатяване на образността в съответствие с изискванията на напрегнатия революционен период и в съответствие с новите възможности и изисквания на поезията, отразяваща пътя на работническата класа, обогатена от опита на Смирненски и други творци. Кървавата разправа на фашистката полиция бе престъпление към нашата култура и с ликвидирането на този толкова честен, чист, благороден и възвишен в поривите си поет и човек.

В последните години творческото дело на Карагъзов бе анализирано богато от изтъкнати наши литературоведи и писатели: Веселин Йосифов, Розалия Ликова, Недялко Месечков, Чавдар Добрев, Иван Сарандев, Пеню Русев, Надежда Драгова, Христо Йорданов, Стефан Чирпанлиев и др. Вниманието към него е напълно заслужено. Не бива да заглъхва споменът за писателя и борца Васил Карагъзов, за неговото честно и вдъхновено усилие на искрен родолюбец и комунист, отдал всичко най-хубаво от себе си за делото на работническата класа, овладял ентузиазма и знанието на своето време за тържеството на бъдещия справедлив и радостен живот.

¹¹ Васил Карагъзов, Кървави минзухари, с. 132.